

Atminties politikos virazai Vidurio ir Rytų Europoje

Mink, G., Neumayer, L., eds. 2013. *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

EGLĖ TUZAITĖ

Penkiolikos autorių parengtos straipsnių rinktinės intriguojančiu pavadinimu „Istorija, atmintis ir politika Vidurio bei Rytų Europoje: atminties žaidimai“ pagrindinis tikslas – atminties žaidimų analizė. Atminties žaidimais vadinami būdai, kuriais visuomenės ir politikos veikėjai tendencingai interpretuoja kokius nors istorijos įvykius, taip siekdami įgyti, išlaikyti ar pagerinti savo reputaciją visuomenėje. Šie būdai knygoje gana tiesmukai pavadinti strategijomis „pasinaudoti mirusiais tam, kad galėtum valdyti gyvuosius“ (Mink, Neumayer 2013, 2). Toks atminties žaidimų apibrėžimas leidžia šį terminą laikyti „žaismingesniu“ atminties politikos termino sinonimu. Jis reiškia iš esmės tai, kas pasakyta gerai žinomu Haroldo Lasswello politikos apibrėžimu: „Kas gauna ką, kada ir kaip“. Atmintis šiuo atveju yra tai, kas šioje „sparnuotoje frazėje“ žymima prievaismiu „kaip“.

Žaidėjų atmintimi spektras gali būti itin platus ir apimti politines partijas, valstybės pareigūnus, vyriausybes, tam tikras socialines grupes (pvz., buvusius tremtinius), taip pat kai kurias profesines grupes (žurnalistus, istorikus ir kt.). Knygos pavadinime pavartoti „atminties žaidimų“ ir „politikos“ terminai savime nurodo į tam tikrus galios ryšius. Todėl pats knygos pavadinimas sufleruoja, kad knygoje nemažai dėmesio skiriama elitams.

Keturiolika knygos skyrių sugrupuoti į tris dalis, kuriose atminties žaidimai analizuojami skirtingais lygmenimis. Pirmojoje dalyje „Susitelkimas į atmintį: nauji veikėjai, naujos problemos“ pristatomi nauji atminties žaidimų dalyviai (arba pretenduojantys tokiais tapti), pabrėžiant žaidžiančiųjų atminties lauke įvairovę. Antroji knygos dalis „Atminties politikos ir istoriniai naratyvai: kaip šalims sekasi tvarkytis su praeities prisiminimais?“ skirta politiniams bei administraciniam elitams kaip atminties žaidimų žaidėjams aptarti. Trečiojoje dalyje „Tarptautinės normos ir „atminties geopolitika“, žvelgiama dar plačiau ir analizuojama atminties politikos specifika tarptautiniame lygmenyje.

Kalbama ne vien apie kokios nors vienos valstybės elitus, bet ir apie pačias valstybes kaip atminties formuotojas.

Nors recenzuojama knyga išleista 2013 metais, jau paskelbta ne viena šio leidinio recenzija (pavyzdžiui, Katz 2014; Kuokstyte 2015), pasirodė kitų atminties politikos klausimus analizuojančių publikacijų, tačiau šios autorių grupės parengtos tekstų rinktinės aktualumas per šį laiką nesumenko. Galima nurodyti bent porą to priežasčių.

Visų pirma, šią knygą galima apibūdinti kaip glaustą atminties politikoje dalyvaujančių veikėjų, pasitelkiamų konkretaus praeities vaizdo kūrimo strategijų, jų pasirinkimo priežasčių bei atminties tyrimų tendencijų apžvalgą. Skaitytojui, kuris nėra itin gerai susipažinęs su minėtomis temomis, ši rinktinė gali praversti kaip naudingas įvadas į atminties tyrimų problematiką. Lietuvio skaitytojo dėmesį turėtų patraukti knygos viršelyje pavaizduotos Vilniaus Žaliojo tilto skulptūros, kurios yra tapusios nevienareikšmių sovietinės praeities vertinimų šalyje simboliu.

Antra, nors plačiai pristatomas problematikos laukas, minimi tokie gerai žinomi autoriai kaip Pierre'as Nora, Maurice'as Halbwachsas ir Paulis Ricoeuras, į kurių tekstus apie atminties socialumą ar kolektyvinę atmintį nuorodų galima rasti bene visuose šioje srityje dirbančių autorių darbuose, neteisinga būtų teigti, kad knygos autoriai perpasakoja seniai žinomas idėjas. Priešingai. Vienu iš knygos privalumų galima laikyti naujų tendencijų atminties žaidimų lauke išryšklinimą.

Pirmiausia, kaip minėta, atkreipiamas dėmesys į išskylančius naujus atminties žaidimų žaidėjus, kas lemia, kad į tie patys praeities įvykiai vertinami vis iš kitos perspektyvos. Pavyzdžiui, Sarah Fainberg penktame skyriuje analizuoja *Shoah* Ukrainoje atvejį ir aiškina priežastis, kodėl šių įvykių prisiminimai ilgą laiką išliko viešojo diskurso paraštėse ir dėmesio sulaukė tik visai neseniai. Be to, išryškinama tendencija atminties politikos klausimus vis dažniau svarstyti ne nacionaliniame, bet internacionaliniame lygmenyje. Daugeliu atvejų šie pokyčiai susiję su buvusių sovietinio bloko šalių priėmimu į Europos Sąjungą, kas vertė peržiūrėti vyraujančius atminties naratyvus ir sudarė palankesnes sąlygas alternatyviems naratyvams atsirasti. Pavyzdžiui, pasinaudojant „grįžimo į Europą“ ar „kolektyvinės kaltės“ argumentais.

Šioje vietoje taip pat vertėtų prisiminti ir plačiai aptartą ryšį tarp atminties bei tapatybės, įskaitant Europos Sąjungos vykdomą politiką siekiant sukurti bendrą Europos identitetą ir suvaldyti įvairių šalių-narių palaikomų istorijos interpretacijų kakofoniją, taip pat išlaikyti stabilumą (žr. Malksoo 2009; Littoz-Monnet 2012; Verovsek 2015 ir kt.) Nepaisant to, kad Europos Sąjungos vykdoma politika pristatoma kaip „atminties žaidimų“ kontekstas, akcentuojama narystės įtaka naujoms žaidimo taisyklėms atsirasti, tačiau knygoje šia tema nepateikiama nė vienos išsamesnės publikacijos ir apsiribojama atskirų atvejų analize. Pavyzdžiui, dvyliktame skyriuje nagrinėjama Vengrijos sukurta teisinė bazė, skirta vengrų mažumų teisėms užsienio šalyse ir jų keliamoms įtampoms. Kita vertus, vargu ar galima teigti, kad dėl to knygos vertė labai sumažėja.

Kalbant konkrečiai apie tai, kokios temos yra pasirinktos ir kaip jos pateiktos, norėtusi atkreipti dėmesį į tam tikrą autorių atsargumą. Nors nagrinėjama atminties politika, t. y. dalykai, kurie yra itin jautrūs ir paprastai susilaukia nemažai prieštaringų vertinimų, tačiau kartais skyriuose, atrodytų, stengiamasi apeiti kontraversiškesnius faktus. Todėl tenka sutikti su Dovidio Katzo nuomone, kad, pavyzdžiui, šeštame skyriuje nagrinėjant elitų vykdomą atminties politiką Lietuvoje, nepagrįstai nuošalyje palikti tokie faktai, kaip Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro veikla (Katz 2014, 114). Tiesa, šis Centras minimas knygos devintame skyriuje, kur rašoma apie atminties formavimo institucijas postkomunistinėje Europoje, tačiau šio skyriaus autoriaus pasirinktas kitoks tyrimo aspektas – jis analizuoja tokio pobūdžio institucijų steigimo procesą, skiriamą finansavimą ir pan. Taigi nepasinaudota proga parodyti atminties politikos daugiasluoksniškumą. Todėl galima teigti, kad knygos potencialas vis dėlto nėra visiškai išnaudotas ir kai kuriais atvejais galėtų būti pateiktas gerokai platesnis problemos kontekstas. Reali situacija neretai yra daug sudėtingesnė, negu ji vaizduojama šios knygos autorių.

Skaitant knygą neapleidžia mintis, kad pats tyrimo objektas – atminties samprata – nėra visiškai aiškus. Toks koncepcinis neaiškumas kalbant apie socialinės atminties tyrimus yra gerai žinomas ir įvairių autorių ne sykį aptartas (pvz., Olick, Robbins 1998; Kansteiner 2002). Tyrimų lauko įvairialypiškumas lemia tai, kad įvade pateikiami atminties sąvokos apibrėžimai atrodo gana fragmentiški ir neišsamūs. Dalis tiek įvade, tiek toliau knygoje pateikiamų klasifikacijų atrodo veikiau klaidinančios skaitytoją, negu padedančios jam suprasti knygos koncepciją ar toliau pateikiamas atskirų atvejų studijas. Pavyzdžiui, knygos redaktoriai tradiciškai bando atriboti istoriją nuo atminties, apie ką rašyta dar socialinės atminties „tėvų“ XX amžiaus pradžioje. Galima suabejoti, ar (ir kiek) buvo verta daryti tokius ekskursus į socialinės atminties teorijų istoriją.

Viena iš knygoje vartojamų sąvokų, į kurią iš tiesų vertėtų atkreipti dėmesį, yra „re-aktyvi atmintis“. Ši sąvoka išties įdomi ir suteikianti naujų spalvų seniai nusistovėjusioms ir plačiai socialiniuose moksluose vartojamoms „gyvosios atminties“¹ bei „istorinės atminties“ sąvokoms. Gyvoji atmintis nurodo asmenines žmonių patirtis bei „gyvą“ pokalbį, istorinė – valstybinių lygmeniu palai komą, pavyzdžiui, muziejuose ir istorijos vadovėliuose pavaizduotą, istorijos versiją, o „re-aktyvi atmintis“ suprantama išskirtinai instrumentine prasme ir reiškia tam tikrų praeities įvykių pakartotinį įtraukimą į viešas diskusijas, įvykių interpretavimo modifikacijas bei jų panaudojimą siekiant konkrečių tikslų.

Remiantis šia „re-aktyvios atminties“ koncepcija knygoje pateikiamose atskirų atvejų analizėse kalbama, pavyzdžiui, nebe apie tranzitinį, bet apie post-tranzitinį teisingumą (Raimundo 2013, 137). Režimų kaitos sąlygomis kuriantis naujoms arba atsikuriant ankščiau nepriklausomybę praradusioms

¹ Neretai gyvoji ir istorinė atmintis vadinamos kolektyvine ir kultūrine atmintimi (pvz., Assmann 2008, 109–118).

valstybėms, teisingumo, o kartu ir atminties klausimai tampa itin svarbūs. Tai susiję ir su identiteto politika. Konsolidavus demokratiją panašaus pobūdžio klausimai paprastai pasidaro nebe tokie aktualūs. Dėl šios priežasties toks grįžimas į praeitį po kurio laiko ir senų klausimų suprobleminimas vadinami atminties žaidimų ženklais². Priešdėlį „post-“ (dabar kai kuriais atvejais jau ir „post-post-“) galima rasti daugelyje mokslo teorijų ar intelektualinių sąjūdžių aprašymų. Ir ne tik juose. Dabar, atrodytu, galima pradėti kalbėti ir apie „post-atmintį“ socialiniuose moksluose. Būtent priešdėlio „post-“ akcentavimas ir lūžio socialinės atminties tyrimuose atskleidimas daro šią straipsnių rinktinę vertą dėmesio.

Apibendrinant pasakyta, knyga neturėtų nusivilti ir socialine atmintimi apskritai besidomintys skaitytojai, ir tie, kuriuos tiesiogiai domina atminties politikos klausimai. Nepaisant to, kad knygoje kai kurie skaitytojai galbūt pasiges vienos ar kitos temos, ji puikiai nužymi atminties tyrimų problematikos kontūrus ir siūlo įdomių pavyzdžių apmąstymams. Tie skaitytojai, kurie neblogai išmano kontekstą, turės galimybę susipažinti su išskirtinių atvejų analizėmis. Tie, kurie panašaus pobūdžio knygą rankose laikys pirmą sykį, be abejo bus paskatinti domėtis atminties politikos virażais ir toliau.

Literatūra

- Assmann, J. 2008. “Communicative and Cultural Memory.” In *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. A. Erll, A. Nunning, 109–118. Berlin – New York: de Gruyter.
- Olick, J., Robbins, J. 1998. “Social Memory Studies: From ‘Collective Memory’ to the Historical Sociology of Mnemonic Practices.” *Annual Review of Sociology* 24: 105–140.
- Littoz-Monnet, A. 2012. “The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together?” *West European Politics* 35 (5): 1182–1202.
- Malksoo, M. 2009. “The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe.” *European Journal of International Relations* 15 (4): 653–680.
- Mink, G., Neumayer, L. 2013. “Introduction.” In *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*, eds. G. Mink, L. Neumayer, 1–20. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kansteiner, W. 2002. “Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies.” *History and Theory* 41 (2): 179–197.
- Katz, D. 2014. “Book Review.” *East European Jewish Affairs* 44 (1): 112–115.
- Kuokstyte, R. 2015. “Book Review.” *Europe Asia Studies* 67 (1): 148–149.
- Pettai, E. C., Pettai, V. 2014. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.

² Būtina atkreipti dėmesį, kad tokia su „re-aktyvia atmintimi“ sietina „post-tranzitinio“ teisingumo samprata kartais yra kritikuojama (pvz., Pettai, Pettai 2014).

- Raimundo, F. 2013. "Dealing with the Past in Central and Southern European Democracies: Comparing Spain and Poland." In *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games*, eds. G. Mink, L. Neumayer, 136–154. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Verovsek, P. 2015. "Expanding Europe through Memory: The Shifting Content of the Ever-Salient Past." *Journal of International Studies* 43 (2): 531–550.